

Александар Југовић

**ИЗВАН ГРАНИЦА
ДРУШТВА:
МАРГИНАЛИЗАЦИЈА,
СОЦИЈАЛНА
ИСКЉУЧЕНОСТ И
МАРГИНАЛНЕ ГРУПЕ**

УВОД

Маргинализација, социјална искљученост, маргиналне и друштвено рањиве групе припадају оним појмовима за које се може констатовати да представљају кључне проблеме науке и праксе социјалне политике и социјалног рада. Ови појмови имају и аксиолошки, хуманистички, идеолошки, политички, економски, демократски, културни и социјално-психолошки карактер. То само говори о њиховој вишедимензионалности и вишеслојности. У нашој социолошкој и социјално-политичкој литератури (а нарочито у последњој деценији) није било много свеобухватнијих покушаја дефинисања ових појмова и теоријске анализе њихових карактеристика, док са друге стране, постоји несумњив практични значај њиховог разумевања. Јер, маргинализација и социјална искљученост јесу велики изазови са којим се суочавају и најразвијенија друштва, а поготову она у транзицији. Управо ова чињеница била је први мотив за овај рад. Други мотив је потреба да се на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију (бивши Дефектолошки факултет) развија дисциплина под називом „Социологија маргиналних група“ која је као предмет уврштена на четири студијска програма.

Полазећи од ова два мотива, као циљеви рада наметнули су се следећи теоријски – практични проблеми:

- а) питање дефинисања појма маргинализације, социјалне искључености маргиналних друштвених група и друштвене рањивости или вулнерабилности;
- б) питање дефинисања кључних карактеристика и аспеката маргинализације и социјалне искључености;
- в) питање критеријума којим би се могли одредити типови маргиналних и друштвено рањивих група;
- г) питање узрока маргинализације;

д) и питање одређења циљно-предметних и теоријских основа социологије маргиналних група (могло би се рећи и социологије друштвено рањивих група) као научне и наставно-универзитетске дисциплине.

Овај рад је покушај да се на релативно кратком простору ове велике научне и практичне теме отворе као предмет теоријске и апликативне анализе, са жељом аутора да из овог рада проистекне даља научна расправа о овим важним питањима.

I ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ

а. Дефинисање и опште одлике маргинализације

Појам маргинализације је настао у социолошкој и психолошкој литератури у оквиру различитих теоријских доктрина и схватања. Ипак, маргинализација је претежно социолошки термин којим се обично описује ситуација групе људи који су искључени из доминантне културе и расподеле моћи која постоји у друштву. Овај појам је најчешће схватан као обележје појединих друштвених група (скупина) или делова популације чији вредносни систем, норме, обрасци понашања, стил живота и друштвени статус одступају од неких општеприхваћених друштвених вредности што им отежава интеграцију у шире друштво или социјалну средину. Међутим, маргинализација не значи само разликовање појединих друштвених група од опште прихваћених вредности и правила понашања: она значи и да су неки људи или неке групе људи осујећени, онемогућени или ограничени у животним, људским и друштвеним могућностима.

Многе дефиниције маргинализације и маргиналности истичу околност постојања несигурног друштвеног положаја који ограничава или умањује контролу над сопственом друштвеном егзистенцијом. Зато је маргинализација и један од показатеља развијености и демократичности неког друштва. Што је већи број људи у неком друштву маргинализован то значи да је такво друштво у хуманом и социјалном смислу неразвијено или слабо развијено. И не само то, ширење маргинализације уноси у друштво социјалне поделе а пре свега социјално-економски дуализам. Тиме се ствара друштво великих социјалних разлика а самим тим и потенцијал за друштвене конфликте на расној, етничкој или географској бази. Важно је приметити да у културно-плуралистичким друштвима није увек

једноставно утврдити где престаје процес друштвене диференцијације, а где маргинализација почиње.

Маргинализација лишава одређене појединце, друштвене групе и слојеве да досегну кључне друштвене вредности као што су: људска срећа, рад, остваривање стваралачких и креативних потенцијала, благостање, социјална сигурност, једнакост, равноправност, људско достојанство, слобода, перспективна будућност, итд. На тај начин такве друштвене групе или делови популације налазе се на граници или изван различитих облика друштвености и друштвених односа. Ситуације живота изван главних друштвених односа ствара непремостиве социјалне тешкоће и недаће за појединце и социјалне групе и одређена географска подручја. У такве друштвене групе спадају, на пример, (Сгрој, 1988: 51):

- појединци и породице без прихода или са недовољним приходима;
- незапослени;
- стари и млади;
- наркомани;
- физички хендикепирани и онеспособљени људи;
- појединци који живе сами;
- психијатријски пацијенти који су отпуштени из установа за ментално здравље;
- појединци и породице у ситуацијама бескућништва;
- бивши затвореници;
- људи без сталног посла и места становања;
- неписмени;
- скитнице;
- Ромска популација и неке друге етничке мањине;
- читава географска подручја која трпе недаће.

Маргинализација **представља друштвени процес** а не само стање друштва: јер маргинализација значи и искључење из друштвених процеса и односа. На пример, сиромаштво представља искључење појединаца или друштвених група из могућности да задовољавају многе људске потребе. Незапосленост је искључење из професионалног и радног процеса чиме се угрожава једна од најважнијих друштвених и људских вредности – а то је рад. Културна маргинализација значи искључење из културних токова које постоје у друштву што ствара и неписменост и некултуру али и различите форме контракултурних па и субкултурних девијантних група и скупина. Маргинализација поједних етничких и мањинских група нај-

чешће се испољава кроз њихово искључење из културних, образовних, политичких и других процеса у друштву.

Све ово значи да маргинализација има различите аспекте, типове или облике и узроке. Она је као друштвена појава узрочно-последично повезана са другим друштвеним појавама које имају и одлике друштвених процеса као што су: друштвена неједнакост, социјална искљученост, друштвена неинтегрисаност, расподела друштвене моћи, друштвено раслојавање, друштвена дискриминација, друштвена зависност, социјална осујећеност или депривираност, стигматизација, културна и образовна заосталост итд. Маргинализација је зато вишедимензионалан феномен. Тек спознавање њених различитих али међусобно условљених димензија омогућава израду адекватне социјалне политике и социјалне акције према овој друштвеној појави.

Централне одреднице маргиналности налазе се у две кључне димензије друштвене неједнакости: то су друштвени статус и расподела друштвене моћи. Друштвени статус означава углед и поштовање којим се награђују појединци на основу својих квалитета и позиција у друштву који се цене као посебно значајане вредности. Друштвена моћ представља послушност коју појединци могу добити и постићи с обзиром на положај који заузимају у друштву (Sarpellon, 1988: 6). Маргинализација значи да поједине друштвене скупине имају изразито низак друштвени статус и углед и да су најудаљеније у расподели друштвене моћи.

6. Карактеристике маргинализације

Маргинализација се увек мора ставити у контекст односа појединац – друштво. У том смислу маргинализација представља **слабљење везе између појединаца и друштва** што може значити (Сгрој, 1988: 54):

- искључење из радног живота (нпр. незапосленост);
- искључење из потрошачког друштва (нпр. сиромаштво);
- искључење из друштва „нормалних“ (нпр. усамљеност);
- искључење из механизма употребе власти и утицаја (нпр. „културна“ маргинализација).

Следећа важна карактеристика маргинализације је њен **кумулятивни и наследни карактер**. Сарпелон сматра да уколико маргинализацију дефинишемо као систематско ускраћивање средстава за задовољење основних потреба онда та основна неспособност да се задовољи посебна потреба рађа као последицу неспособност да се задовоље остале потре-

бе на кумулативан начин. По њему „појединачни или породични услови маргинализације теже да буду овековечени кроз генерације, тако да рођење у породици маргинализованих људи може бити довољан узрок за маргинализацију новорођеног“ (Sarpellon, 1988: 9–10). Међутим, постоје неке врсте маргинализације које теже да нестану и друге које теже да се стварају по потпуно новим типологијама. То говори да је маргинализација као друштвени феномен подложна променама и некада врло брзој динамици у смислу да неки појединци или друштвене групе „склизну“ у стање друштвене и социјалне маргинализованости.

Кумулативни карактер маргинализације проистиче из ситуације да сектори могуће маргинализације извиру из немогућности задовољавања основних потреба као што су рад, породица, моћ, информација, здравље, становање, итд. Живети у стању системске ускраћености од само једне од ових потреба, углавном, изазива почетак кумулативног процеса који као резултат има да се ускраћивање проширује и на друге потребе док се у коначном не развије у крајњу ситуацију маргинализације. Маргинализација није једноставан „збир“ компоненти људских потреба већ више производ њиховог незадовољавања.

Као пример кумулативног карактера маргинализације Сарпелон наводи: „Уколико у породици која већ живи у економски несигурним условима рада више није доступан, могући приход ће радно несигурно до тачке када ће се стварати проблеми опстанка и, можда, у већ нестабилним ситуацијама јавиће се проблеми здравља. Истовремено, мора се учинити обрт ка дефиницији (и нездрављу) смештају и било какве радне вештине чланова породице биће потребно да се користи (почевши од жене-мајке и деце), проузрокујући погоршање умора код старијих и прекид учења код млађих чланова. Неће потрајати дуго и јавиће се проблеми збој заједничког живљења који ће временом ескалirati у сигурну породичну кризу, праћени уобичајеним проблемима за жену (обично без икаквих професионалних квалификација и извора прихода) и за децу (за које често не постоји мање трагично решење него институција-дом). Маргинализација, према томе, услед ланца узрока постепено погађа све сегменте, временом поставши општа ситуација искључења и ускраћености, где је појединачна ситуација повезана са друштвеном ситуацијом“ (Sarpellon, 1988: 10).

Многа истраживања потврђују овакав опис кумулативног процеса маргинализације где се јасно види да нпр. недостатак прихода или стање физичке/психичке ометености представља увод у маргинализацију. Најчешће се маргинализација описује као производ социјалних проблема, ометености и друштвене девијантности: нпр. незапосленост – наркома-

нија – маргинализација. Међутим, не сме се заборавити да је могућ и обрнут пут који води од маргинализације, преко девијантности до социјалног проблема и социјалних случајева: нпр. маргинализација – наркоманија – незапосленост (Сгрој, 1988). Овај проблем је важан како би се спознале све специфичности маргинализације, која не мора да буде само последица него и узрок социјалних проблема или физичке или менталне осујећености и заосталости.

Још један пример је, у овом контексту, симптоматичан. Ради се о могућем стању менталних болесника који су отпуштени из болница за ментално оболеле. Де-институционализација (процес лечења менталних болесника или третмана особа са посебним потребама ван институција а унутар локалне заједнице и социјалне средине пацијента или штићеника) као хумана идеја није увек само по себи гаранција излагања из „тунела маргинализације“. Ако постоји неадекватност услуга унутар заједнице, ако социјална средина одбија менталну или физичку различитост, ако је породица неадекватна, ако живот ван институције појача усамљеност и отуђеност већ маргинализованог појединца, онда се **маргинализација може померити од „оне унутар институције“ ка „оној ван институције“** (Сгрој, 1988). Деинституционализација може чак довести и целу породицу болесника или штићеника у даљи социјални пад и вртлог маргинализације уколико не постоје њене друштвене, институционалне и породичне претпоставке.

Карактеристика маргинализованих поједница и група је да њих обично прати **суд негативног вредновања или негативна друштвена етикета**. Негативан суд околине према начину живота, понашања, систему вредности или према било којој другој различитости од доминирајућих модела нормалности производи процес маргинализације. Маргинализацију рађају механизми друштвене контроле различитости, неконформизма и девијантности. Са друге стране, маргинализоване друштвене групе су чешће предмет друштвеног санкционисања и репресије од стране званичних институција социјалне контроле као што су полиција или суд у односу на друге друштвене групе или слојеве. Све ово говори да институције могу имати улогу узрочника у произвођењу процеса маргинализације.

Негативна друштвена етикета према маргиналним друштвеним групама лако се препознаје и по језику и језичким изразима који се употребљавају у свакодневној комуникацији. Узмимо, као пример, особе са инвалидитетом који се често описују као „богаљи, ћопави, ћорави, неспособни, непокретни, везани за колица, приковани за кревет, имбецили,

ретардирани, глуваћи, јадни, оскаћени“ (Рајков, 2003: 72). На овај начин друштво шаље поруку да је бити различит нешто што је срамота, лоше и безвредно. Овакав језик којим се често описују маргиналне групе јесте говор дискриминације и негативног суда или тзв. „политички некоректни говор“.

Маргинализацију подстиче и честа **немоћ социјалних служби да изађу у сусрет потребама маргинализованих делова популације** (нарочито у мање развијеним и кризним друштвима). Немоћ социјалних служби да буду део процеса демаргинализације некада је последица идеолошко-политичких виђења социјалне политике (нпр. неолиберални концепт), а некада израз ограничених друштвених ресурса којима би се помогло маргинализованим појединцима и групама. Међутим не треба заборавити и да саме маргиналне групе имају тешкоћа у приступу услугама, као и да имају реалну немоћ да изврше политички или социјални притисак на владине службе како би им ове боље изашле у сусрет.

Са друге стране, и коришћење социјалних услуга може да појача процес маргинализације када дође до **зависности од државних престација или услуга услед дуготрајне маргинализације** (нпр. сиромаштва удруженог са незапослености, болешћу, стамбеним проблемима, итд.). Таква зависност изазива на социјално-психичком плану појединаца и породица многобројне последице: губи се самопоуздање, стварају се резигнација, апатија и породични сукоби.

Социјално-психолошки аспект маргинализације изражава се у постојању **предрасуда и стереотипа** у друштву према неким друштвеним групама.

Предрасуде представљају врсте ставова који се не заснивају на валидном искуству, нити на рационалним аргументима, већ чине тенденциозне генерализације које су афективно оптерећене и које су снажно отпорне на промену чак и када су суочене са новим информацијама. Друштвена „функција“ предрасуда јесте да се преко њих оправдавају друштвене неједнакости. „У социјалној психологији се нарочито проучавају расне и етничке предрасуде. Ове предрасуде не укључују само неутемељено негативно мишљење о другим социјалним групама и некритичко позитивно о својој, него и мржњу, као и спремност на прогон, сегрегацију и уништавање припадника друге расе или нације“ (Видановић, 2006: 306). То значи да особе или групе људи које имају предрасуде према неким друштвеним групама показују склоност да на такве групе реагују избегавањем али и агесијом. „Такође, постоји тенденција да припаднике те групе окривљују за социјалне проблеме. Ове тенденције у понашању праћене су, најчешће,

уверењима о нижој интелигенцији, слабијем моралу и низу других негативних својстава припадника тих група, а емоционалне реакције према особма из дискриминисаних група су засићене агресивношћу“ (Хрњица, 1990: 282).

Стереотипи су сродан појам предрасудама и такође представљају обележје маргинализације. У друштвеним наукама појам стеротипа се користи како би се указао на шематски, упрошћен и тешко променљив однос према неким појединцима или друштвеним групама. „У основи стереотипа налази се погрешна и неоправдано широка генерализација. Стога се сваки групни стеротип који садржи изразито емоционално негативно оцењивање неке етничке, расне, верске или социјалне групе тумачи као предрасуда“ (Видановић, 2006: 388).

Једно од кључних обележја маргинализације представља њен политичко-правни аспект који се изражава у постојању **дискриминације и сегрегације** у односу на поједине друштвене групе.

Дискриминација значи деловање у погледу прављења разлика међу људима којим се члановима поједних група ускраћују ресурси или права до којих друге групе могу доћи. Ову карактеристику маргинализације треба разликовати од предрасуда иако су та два појма блиско повезана. „Могуће је да се појединци који имају предрасуда према другима не упуштају у дискриминаторну праксу против њих; и, обрнуто, људи могу деловати на дискриминаторни начин чак иако немају предрасуда према онима које таквој дискриминацији излажу“ (Гиденс, 2001: 373).

Друштвена сегрегација је најчешћи облик дискриминације људи која се одвија по основу расне, телесне/физичке, националне, етничке или верске разлике. Постоје два основна облика друштвене сегрегације: *невољна* и *добровољна*. „Невољна сегрегација се догађа када се правним, политичким или нормативним захтевима, обично успостављеним од доминантне групе, намећу знатна ограничења мање моћној групи. Најтежи облик сегрегације је апартхејд. Добровољна сегрегација се догађа када људи одлуче да се друже само са себи сличнима“ (Видановић, 2006: 345).

Добар пример дискриминације и сегрегације јесте онај који се односи на особе које су ометене у развоју. И у најразвијенијим правним системима према овој популацији присутне су бројне баријере у погледу права на образовање, запослење, превоз, становање, културне потребе, приступ објектима, гласања на изборима, судску одбрану итд.

Живот изван друштвених токова, у маргинализацији, а нарочито када је дуготрајан развија и посебан систем вредности – тзв. **културу маргиналности**. Ова „култура“ или још прецизније речено субкултура (посебан

систем вредности који се разликује од ширег друштва) представља начин адаптације и реакције маргинализованих на свој социјални и културни положај. Пишући о култури беде Оскар Луис наводи: „Она представља напор за овладавањем осећаја безнадежности и очајања који настају из схватања немогућности постизања успеха који би био у складу с вредностима и циљевима ширег друштва. Заиста, многе особености културе беде могу се сматрати покушајима локалног решавања проблема које постојеће институције и установе не могу да реше, јер их људи не познају, не прихватају или у њих немају поверења... Култура беде није само прилагођавање објективним условима друштва. Када настане, она тежи свом овековечавању, из генерације у генерацију, делујући на децу. У узрасту од шест или седам година деца из слама су обично већ апсорбовала основне вредности и ставове своје субкултуре и нису психолошки припремљена да искористе услове који се мењају или могућности које им се могу ukazати у животу“ (Луис, 1985: 16).

„Култура маргиналности“ се одликује: неинтегрисаношћу маргиналних у шире друштво; сталним економским недаћама; усмереношћу живота само на садашњост, осећајима безперспективности, беспомоћности, инфериорности, зависности, резигнације и фатализма; провинцијалношћу; величањем мушке супериорности; јаком предиспозицијом за ауторитаризам; учесталим породичним конфликтима; патријархализацијом породице; бежањем од проблема нарочито од мушкараца (нпр. ка алкохолу или ванбрачним везама), итд.

Према појединим схватањима, у дефинисању маргинализације треба узети у обзир и елемент **ненамерности или недобровољности**. Заједничко свим врстама маргинализације јесте да су оне нехотичне, аутоматске и недобровољне. У друштву постоје и људи који су свесно напустили друштвене токове и одустали од укључености у друштвени живот. Иако се налазе на друштвеним маргинама, чињеница да је то била њихова вољна и добровољна одлука чини да се овакви људи не могу назвати маргиналним.

Маргинализација се карактерише и феноменом који се зове **емаргинација** (Строј, 1988). Овај појам значи неспособност да се у социјалном односима адекватно комуницира и „преговара“. Поједници и групе који немају способност или вештину „социјалног преговарања“ долазе у социјалну изолоацију а онда и у маргинални друштвени положај. Друштвени живот тражи способност људи да „преговарају“ о својим потребама и интересима. Маргиналне појединце и групе карактерише недостатак ове социјалне вештине. Некада је она и узрок маргинализације, а некада и

њена последица нарочито код вишегенерацијског преношања маргиналног друштвеног статуса и положаја.

в. Маргиналне заједнице

Важан ниво разумевања маргинализације јесте и уочавање овог друштвеног процеса на нивоу одређених географских, територијалних целина или локалних заједница. Зато се говори о **маргиналним заједницама као облику маргинализације**. Основне заједничке особине ових заједница су двојаке: 1) низак степен економске активности чији негативни ефекти прожимају све видове живота; 2) економска, политичка и социјална зависност од прилива средстава од националног система и буџета – маргиналне заједнице су чисти примаоци који дају мали или безначајан допринос националној привреди. Карактеристике живота људи у маргиналним заједницама јесу (Griffits, 1988):

- они који траже пословне могућности и који су економски активни теже да се иселе ако могу;
- коефицијенти издржаваних лица пењу се изнад просека за дато друштво;
- ови региони привлаче долазак (било добровољни, било као последица административне политике државе) становника чија неспособност (за рад) или неповољан положај више одговарају положају у коме се налази постојеће становништво (нпр. случај Бора и Мајданпека у Србији, прим. а.);
- висока незапосленост;
- ниска продуктивност;
- лично сиромаштво;
- лична зависност од доприноса из програма социјалне помоћи;
- лоше здравствено стање;
- слаба исхрана;
- некомфорни услови живота и неодговарајуће услужне делатности;
- неодговарајући стамбени услови;
- низак степен образовања;
- професионалне услуге које пружају лица која нису становници те заједнице;
- лоша друштвена организација;
- лоше ментално здравље;
- апатија и низак степен самопоштовања међу члановима заједнице;

- зависност од дрога;
- вандализам, итд.

Griffits, с правом запажа, да живот у овако тешким условима који се могу назвати и преживљавањем, изискује непрестано ангажовање енергије али и „лукавства“ и свих других способности како би појединац изашао на крај са свакодневним недаћама и изазовима. Међутим, важно је избацити и предрасуде о маргиналним заједницама као „ужасним“ и непроменљивим (друштвено статичним) местима у којима живе искључиво беспомоћни и неприлагођени људи: „Неки од њих то заиста јесу, али многи и нису. Ниједан положај није статичан, па са променом потреба, околности и могућности, заједнице постају мање или више маргиналне по условима живота“ (Griffits, 1988: 71). Маргинализација је друштвено променљива појава, а то значи да су многе заједнице из стања маргинализације изашле захваљујући економском и социјалном развоју, док су се неке друге заједнице из стања развијености, под утицајем многобројних фактора (друштвених криза, лоше вођене националне и регионалне политике развоја, итд.) нашле у околностима заосталости и маргиналности.

д. Индивидуални аспект маргинализације

Део дефиниција и схватања маргинализације наглашава, не само њен друштвени, него и **индивидуални или субјективни аспект**. То значи да маргинализација поред друштвене има и индивидуалну димензију. Оне јесу узрочно-последично прожете али се морају уочити како би се схватила основна димензионалност маргинализације. У индивидуалном приступу маргинализацији могу се наћи суштинске индикације за разумевање овог целокупног феномена. Индивидуални аспект маргинализације везан је за појединца који је погођен овим друштвеним процесом. Зато се у литератури и говори о маргинализованим људима, маргиналним особама/личностима или маргиналном човеку.

Једна од дефиниција која одсликава усредсређеност на субјекте маргинализације истиче да „*људи који живе на маргинама друштва...* немају никакве наде, никакву контролу над сопственом будућношћу и у складу с тим никакву власт над таквим фондовима који постоје да им се помогне, од стране локалне или централне владе и приватне индустрије“ (Сгрој, 1988: 53).

Неке од дефиниција се фокусирају на појам *маргиналне особе или личности (marginal persons)*, полазећи од тога да се ту ради о појединцима који се налазе на рубу своје социјалне и културне средине: „То су осо-

бе које се нису у потпуности интегрисале у друштвену заједницу и по својим особинама и обрасцима понашања одступају од општеприхваћених групних норми, вредности и стандарда. Маргинална особа може бити и она личност која припада двама културним срединама или двама супротстављеним социјалним групама. Такав гранични, маргинални положај појединцу доноси конфликте и тешкоће у формирању идентитета“ (Видановић, 2006: 239).

Појам *мариналног човека* је настао у раду америчког социолога града Е. Е. Бергела којим је он означавао становника града који је дошао из другачије културне средине и који је био принуђен да прими утицаје културне средине у којој живи. У већини случајева такав човек не прихвата у потпуности све утицаје, што се манифестује његовим отуђењем и повлачењем од главних токова градске културе (Ђорђевић, 2002: 226).

II МАРГИНАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛНА ИСКЉУЧЕНОСТ

Једно од кључних обележја маргинализације, што су показале и претходне дефиниције, јесте *социјална искљученост*. Зато је важно да се анализира шта се у савременој литератури као и у поједним међународним документима и правним актима подразумева под овим појмом.

Несумњиво је да искљученост одређених припадника друштва или неких друштвених група из главних друштвених токова представља један од озбиљнијих изазова с којима се суочавају и најразвијеније земље, а посебно оне у транзицији. Међутим, учестало коришћење појма социјалне искључености није резултирало његовом задовољавајућом јасноћом, што значи да он још није добро теоријски утемељен нити емпиријски потврђен. Многе идеје везане за искљученост формулисане су у служби језика политике. Социјалну искљученост због тога треба схватити као тзв. кишобран-концепт, а не као појам који се може прецизно операционализовати (УНДП, 2006). Поједине земље имају властите (службене) дефиниције социјалне искључености. Велика Британија је, на пример, основала посебан међуресорску групу за социјалну искљученост – *Social Exclusion Unit*. Француска је јединствена по томе што је 1998. године донела Закон против искључености.

Појам социјалне искључености је 1989. године постао саставни део преамбуле Европске социјалне повеље – темељног документа Савета Европе о социјалним правима. Повеља је допуњена и измењена 1996. године, када је уведено ново право – право на заштиту од сиромаштва

и социјалне искључености. Деведесетих година XX века социјална политика Европске уније, довела је до обликовања заједничке стратегије у борби против социјалне искључености на Европском савету у Лисабону 2000. године (тзв. модел отворене координације). На том састанку земље-чланице Европске уније и Европска комисија утврдили су кораке које ће предузети како би се „одлучујуће утицало на елиминацију сиромаштва до 2010. године“ и усвојили су нови приступ унапређивању социјалне кохезије широм ЕУ. Они су конкретно нагласили шест кључних циљева (Савет Европске уније, 2004):

1. Подстицање *зајослености* и могућности запошљавања кроз предузимање активних мера на тржишту рада, да би се помогло онима који имају највише тешкоћа да ступе на тржиште рада и да би се узајамно појачавали системи социјалне заштите, перманентног образовања и економске политике на тржишту рада;
2. Обезбеђивање адекватних *система социјалне заштите*, укључујући ту и схеме најнижег дохотка, како би сви остваривали довољан приход да живе достојанствено и делотворних радних подстицаја за све оне који могу да раде;
3. Повећање могућности *присућа најрањивијих* и оних који су највише изложени опасности од социјалне искључености пристојним условима становања, квалитетним здравственим и дугорочним старатељским услугама и могућностима за перманентно образовање, укључујући ту и културне активности;
4. Спречавање раног напуштања *школа и формалног образовања и обуке* и поједностављивање преласка из школе на рад, посебно када је реч о младим људима који одлазе из школа са ниским нивоом образовања и квалификација;
5. Отклањање сиромаштва и социјалне искључености међу *децом*, што је кључни корак у борби против међугенерациског наслеђа сиромаштва, уз посебно усредсређивање на рано интервенисање и ране образовне иницијативе за идентификацију деце и сиромашних породица којима је потребна подршка;
6. Смањење нивоа сиромаштва и социјалне искључености и повећање учешћа *миграната и припадника етничких мањина* на тржишту рада у истој мери у којој то учешће остварује и већинско становништво.

ЕУ је усагласила дефиницију појма социјалне искључености и под овим појмом подразумева: процес у коме су појединци гурнути на саму

ивицу друштва и спречени да у потпуности учествују због свог сиромаштва или због одсуства елементарне стручности и могућности за перманентно образовање, или услед дискриминације. Ово их удаљава од пословних, доходовних и образовних могућности, као и од социјалне и комуналне мреже и активности. Ти људи имају малу могућност приступа власти и органима у којима се доносе одлуке па се стога осећају беспомоћнима и сматрају да не могу да преузму контролу над доношењем одлука које утичу на њихов свакодневни живот (Светска банка, 2005).

Са друге стране, социјална укљученост представља процес који осигурава да они који су изложени ризику сиромаштва и социјалне искључености стекну могућност и неопходне ресурсе да целовито учешће у економском, социјалном и културном животу и да уживају животни стандард и благостање који се сматрају нормалним у друштву у коме они живе. На тај начин се обезбеђује да они имају веће учешће у процесу одлучивања о стварима које утичу на њихове животе и да имају могућност остварења својих основних права (Светска банка, 2005).

Са намером превођења концепта социјалне искључености у мерљив инструмент, ЕУ је 2001. године прихватила први скуп показатеља за праћење социјалне искључености, познатих као лаекенски показатељи. Ради се о 18 статистичких показатеља који покривају 4 димензије социјалне искључености: *финансијско сиромаштво* (доходак), *зајосленост* (тржиште рада), *здравље* и *образовање* (УНДП, 2006). Сваке две године земља чланица дужна је да поднесе Национални акциони план (НАП) Европској комисији и да у њему изложи како намерава да оствари напредак у погледу тих 18 заједнички утврђених индикатора социјалне укључености. Европска комисија потом објављује заједнички извештај у коме резимира постигнути напредак и искуства стечена у свим земљама чланицама. То су следећи индикатори (Светска банка, 2005):

Примарни индикатори

1. Стопа ризика сиромаштва после социјалних трансфера;
2. Неједнакост дистрибуције дохотка;
3. Трајна стопа ризика сиромаштва (средња вредност 60 посто);
4. Релативна средња вредност јаза ризика сиромаштва;
5. Коефицијент варијације у регионалним стопама запослености;
6. Дугорочна стопа незапослености;
7. Процент људи који живе у домаћинствима у којима нико нема стални посао;

8. Број оних који напусте школу пре краја школовања и више се не школују нити уче неки занат;
9. Очекивани животни век у тренутку рођења;
10. Здравствени статус дефинисан на основу нивоа дохотка.

Секундарни индикатори

11. Дисперзија око прага ризика сиромаштва;
12. „Усидреност“ на стопи ризика сиромаштва у датом временском тренутку;
13. Стопа ризика сиромаштва пре социјалних трансфера;
14. Гини-коефицијент;
15. Трајна стопа ризика сиромаштва;
16. Дугорочан удео незапослености;
17. Веома дугорочна стопа незапослености;
18. Процент особа са ниским нивоом образовања.

Међутим, стварање листе је само први корак у стандардизацији мерења и анализе показатеља социјалне искључености.

Израз социјалне искључености најчешће се користи при описивању положаја неких друштвених група, као што су сиромашни, незапослени, млади или Роми. Социјална искљученост се углавном доводи у везу с појмовима сиромаштва, незапослености и неједнакости односно дискриминације. Намера је да се коришћењем концепта искључености упозори на проблеме социјалне партиципације или социјалног учешћа, када појединци или групе више не учествују у кључним процесима друштва и смањују своје друштвене контакте. Важно је и приметити да је појам социјалне искључености шири од појма сиромаштва.

Појединци, друштвене групе или географска/регионална подручја могу се сматрати социјално искљученима (УНДП, 2006): а) ако се налазе у неповољном положају у политичком, економском и/или социјалном смислу; б) ако се осећају немоћно или у извесној мери друштвено отуђено, а што све проистиче из комбинације међусобно повезаних проблема као што су регионална неједнакост, незапосленост, слабе стручне или социјалне вештине, низак доходак, слаби стамбени услови, висок ниво криминалитета и насиља или припадност мањинској групи. Социјална искљученост није само проблем економског неповољног положаја као што су низак доходак или незапосленост. Међусобно деловање различитих димензија социјалне искључености ствара различите обрасце и нивое искључености: „Док је лако препознати особе које су у потпуности социјал-

но укључене, као и оне које су потпуно искључене, пуно је теже препознати оне који се налазе негдје у средини – у 'сивом' подручју – и којима пријети опасност да буду социјално искључене. Социјална искљученост обухваћа, слично као неостварена људска права, немогућност појединца да приступи јавним службама, да судјелује у животу заједнице и да дјелује у друштву с осјећајем особног достојанства“ (УНДП, 2006: 8).

Без обзира на различите приступе, социјална искљученост се најчешће схвата као зачарани круг који има три кључна дела: **незапосленост** (маргинализација на тржишту рада), **сиромаштво** и **социјална изолација** (Room, 1995; Silver, 1994).

Различити делови социјалне искључености утичу једна на другу, стварајући спиралу несигурности која се завршава сталним и вишеструко ускрачујућим околностима. У УНДП-овој анализи даје се пример тог спиралног карактера социјалне искључености и у коначном – друштвене маргинализације: „Ускраћивање обично започиње губитком запослења, а губитак посла води према знатном погоршавању животног стандарда, односно према ризику сиромаштва. Живот у сиромаштву ствара додатне тешкоће при тражењу посла и придноси томе да појединци бивају ухваћени у замку дуготрајне незапослености. У исто време, незапосленост и сиромаштво отежавају судјеловање у друштвеним активностима. Због недостатка новца и стигматизације коју може узроковати незапосленост, редуцирају се социјалне везе и расте вјеројатност социјалне изолације. Ако се раздобље незапослености, а тиме и сиромаштва продужи, појавит ће се тензије у обитељским и брачним односима. Другим ријечима, пораст ће вјеројатност распада брачне и обитељске заједнице. Недостатак новца погоршава не само обитељске односе него и везе с пријатељима, сусједима, сродницима, с обзиром на то да су 'социјалне размјене' нужне за одржање социјалних односа. Настала социјална изолација повратно неповољно утјече на изгледе за запошљавање јер су такви појединци одвојени од извора информација и потпоре потребне у тражењу запослења“ (УНДП, 2006: 12).

По многим схватањима социјална искљученост представља искљученост из тржишта рада. Када се потенцира централна улога рада, онда се не мисли само на то да је рад темељ економске независности, већ да рад ствара и одређене моралне вредности, као што су самопоштовање или жеља за напредовањем. Ако се социјална искљученост схвата као искљученост из тржишта рада, односно ако је запошљавање предуслов укључивања, онда је образовање један од кључних механизма социјалног укључивања. Ступањ запослености повезан је с поседовањем квалифика-

ција и радних вештина. Образовање утиче на социјално укључивање кроз образовна постигнућа, доживотно образовање, лакше учешће у плаћеном раду, итд. Образовани су појединци мобилнији и лакше се прилагођавају новим околностима. Врло се често социјална искљученост и образовни неуспех сматрају узрочно повезанима. Социјално искључени неретко се суочавају с проблемом недостатка знања и вештина. Образовање приноси не само стицању знања и вештина већ утиче на социјализацију, укључивање и оснаживање појединаца. Образовање је, уз остало, средство личног испуњења (УНДП, 2006).

С друге стране, унутар модерних друштава постоје одређене социјалне заједнице релативно мање образованих појединаца које се могу сматрати сиромашним (према стандардима), али не мора нужно значити да су појединци унутар тих заједница погођени социјалном искљученошћу. Проблем социјалне искључености сигурно се не може решити само образовном реформом и вишим образовним тежњама. Боље образовање неће аутоматски уклонити социјалну искљученост. На социјалну искљученост, а и на само образовање утичу: доходовна неједнакост, класне и/или етничке поделе у друштву, просторна раздвојеност, глобализација, расподела моћи, стратификована природа тржишта образовања, итд (Whitty, 2001).

Промене у образовању и образовним аспирацијама нису довољне да би се надокнадила лоша понуда радних места или висока конкурентност савременог (глобализованог) тржишта рада. Нечија образовна постигнућа могу бити „поништена“ због дискриминације послодаваца према њима на темељу старости или пола. Стога образовна постигнућа треба да прате други чиниоци који омогућавају успешност на послу и задовољство у животу. Економски живот сиромашних у многим видовима се разликује од економског живота несиромашних. Осим недовољног дохотка, слабијег образовања и стамбени услови сиромашних битно су другачији од осталог становништва (УНДП, 2006).

III ПОЈАМ И ОДЛИКЕ МАРГИНАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ГРУПА

У литератури се маргиналне групе најчешће схватају као оне које су на периферији друштвеног система и које су најудаљеније у расподели делатности, моћи, материјалних добара, угледа, вредности и норми. У „речнику социјалног рада“ Видановић дефинише маргиналну групу, у ширем смислу, као „сваку социјалну групу која се налази на 'периферији'

друштвене моћи и без значајног утицаја на битне друштвене токове и политичка збивања“ (Видановић, 2006: 239).

Неке дефиниције маргиналних група наглашавају аспект друштвене дискриминације и негативне етикетираности. По једној од таквих дефиниција маргиналне групе су такве „групе становништва које су дискриминисане с обзиром на неке карактеристике (бескућништво, кажњавање, неспособност...) и које имају само мале могућности да искажу своје потребе и интересе у друштву. Оне имају мало утицаја на доношење одлука у социјалним процесима и одређене су јаким искуствима беспомоћности. Настају нарочито у друштвима која карактеришу снажне неједнакости и намет ефикасности. Маргиналне групе тада бивају употребљене у функцији дежурног кривца који служе за (негативан) пример“ (Строј, 1988: 53).

Према Милићу, маргиналне групе садрже осам важних и повезаних особина (Милић, 1993: 16):

1. **друштвену изолованост** која проистиче из чињенице да поредак потискује групу на своје границе и ограничава њену комуникацију са околином свдећи је у строге оквире;
2. **друштвену субординираност** која значи да је маргинална група споредни друштвени актер вођен од стране главних актера и потпуно зависна од њихових одлука и акција;
3. **друштвену контролисаност** која проистиче из надзирања од стране официјелног друштва – поретка. Надзор се односи на маргиналну групу као целину;
4. **друштвену принудност** која значи примену и трпљење репресије од стране система, као и притисак који је видљив или невидљив преко установа, вредности и норми поретка;
5. **друштвену несигурност** која се односи на чињеницу да маргинална група своју егзистенцију гради на страху и неизвесности и то у погледу запошљавања, стицања средстава за живот, образовања, школовања, становања, итд;
6. **друштвену имобилност** која упућује на одсуство друштвених стимуланса за развој, односно слабе шансе и могућности да припадници маргиналне групе напредују, промовишу своје способности. Када и поменути стимуланси постоје онда су у оквиру групе селекције и дискриминационих мера;
7. **друштвену инхибираност** што означава да друштвени поредак врши такав притисак да изазива ограничавање понашања припадника маргиналне скупине који додатно реагују на њега самоог-

раничавајући себе и своје деловање чиме доводе у питање свој идентитет, самосвојност као људских бића;

8. **друштвену нестабилност** која проистиче из пресије и репресије и ствара унутар конфликтне ситуације између припадника маргиналне скупине тензије које се често завршавају сукобима унутар групе који иду до уништења и аутодеструктивности.

Милић закључује да маргинална група „има за судбину да живи између два света – једног где се све одиграва и где је она странац и другог где се одиграва мало тога и споредног за људски живот и у којем је она познаник друштвене ништавности. За већину маргиналних скупова ова два света нису сасвим одвојена већ међусобно повезана али ограђена као 'кинеским зидом', тако да се из једног света ретко продире у други свет“ (Милић, 1993: 16–17).

IV КРИТЕРИЈУМИ И ТИПОВИ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ И МАРГИНАЛНИХ ГРУПА

Маргинализација и маргиналне групе могу се дефинисати на основу више критеријума. Различитости у приступу дефинисању маргинализације и маргиналних група само говори о њиховој комплексности и вишедимензионалности. Овде ће бити анализирано шест критеријума.

Према *критеријуму друштвене ситуације у којој се налазе маргинализоване групе* може се говорити о пет типова маргинализације (Сгрој, 1988: 54):

1. ускраћеност материјалних (финансијских и нефинансијских) средстава неопходних за опстанак;
2. недостатак физичких или менталних атрибута „нормалности“;
3. приступ целини институција, што изазива социјалну сегрегацију, зависност, десоцијализацију (менталне болнице, затвори, домови, итд.);
4. социјални белег/љага (стеротипије, предрасуде, дискриминација) наметнута од заједнице појединцима или групама које су „различите“;
5. живот у изолованим географским подручјима, која су економски и социјално ускраћена.

У односу на маргинализацију која постоји одређене заједнице она има четири главна типа (Griffits, 1988: 70):

1. **ендемична** – што је случај са неким земљама трећег света са удаљеним пределима без природних богатстава;
2. **историјска** – која се јавља у неким руралним регионима у европским земљама или у старим индустријским регионима чије је даље егзистирање изгубило своје економско оправдање;
3. **као резултат актуелне друштвене и економске кризе** – као што је нпр. затварање главних индустријских погона у неком граду;
4. **као последица убрзане имиграције** нових група људи у неке заједнице друштва где нема потребе за радом и квалификацијама које те групе располажу.

Према критеријуми различитости од оштре прихваћене или доминантне вредносно-културне „нормалности“ маргиналне групе се могу поделити на следеће категорије (Sarpellon, 1998: 10–11):

- а) **физичка разлика** – хендикепирани, онеспособљени, болесни...;
- б) **расне разлике** – црнци, Јевреји, имигранти...;
- в) **сексуалне разлике** – хомосексуалност, али често и женска популација;
- г) **менталне разлике** – психопата...;
- д) **генерацијске разлике** – старији али и дете...;
- ђ) **територијалне разлике** – јужњак, онај који живи на селу, странац...;
- е) **професионалне разлике** – поједине категорије радника;
- ж) **разлике у изражавању** – неписмен, странац...

Према поједним схватањима маргинализације (интеракционистичка теорија) друштвени статус најдиректније утиче на то да ли ће неко бити етикетан као девијантан, различит или маргиналан. Већу шансу да уђу у процес етикетирања имају друштвени маргиналици и аутсајдери. Ервинг Гофман сматра да се најчешће могу разликовати три врсте стигми. *Стигма или етикета* представља и критеријум за одређивање маргиналних друштвених група (Goffman, 1970):

- 1) **телесни недостаци** (као што су слепило, глувост, хромост ...);
- 2) **карактерни недостаци** (попут алкохолизма, проституције, хомосексуализам ...);
- 3) **групни или трибални недостаци** (раса, националност, религијска припадност, аналфабетизам, сиромаштво ...).

Као критеријум за дефинисање маргиналних група узима се и *повећани ризик од социјалне искључености*. Према овом критеријуму маргиналне групе се могу поделити на (УНДП, 2006):

1. **Искљученост с обзиром на економски статус:**
  - сиромашни;
  - незапослени, посебно дуготрајно незапослене особе;
  - бескућници;
  - домаћице;
  - расељене особе и избеглице;
  - мигранти.
2. **Искљученост с обзиром на породичну структуру:**
  - једночлана домаћинства;
  - једнородитељске породице;
  - деца без родитељског старања;
  - парови с троје или више деце.
3. **Искљученост с обзиром на идентификацију:**
  - националне/етничке/расне/верске мањине;
  - сексуалне мањине;
  - особе с алтернативним стилем живота (нпр. неконформистичке и девијантне субкултуре младих).
4. **Искљученост с обзиром на старост:**
  - младе особе у доби између 15 и 29 година;
  - старије особе (65 и више година) и пензионери.
5. **Искљученост с обзиром на почињена кривична дела:**
  - затвореници/е и бивши затвореници/е;
  - малолетни делинквенти;
  - жртве злочина.
6. **Искљученост с обзиром на образовање:**
  - особе с нижим ступњевима образовања.
7. **Искљученост с обзиром на здравствено стање:**
  - особе с посебним потребама;
  - особе с менталним болестима;
  - особе заражене ХИВ/АИДС-ом и хепатитисом Ц;
  - особе с проблемом зависности од алкохола и психоактивних супстанци;
  - особе оболеле од генетских и хроничних болести.
8. **Искљученост с обзиром на инвалидитет:**
  - особе с телесним и сензорним инвалидитетом;
  - особе с менталним/интелектуалним тешкоћама.

И коначно, као критеријум за дефинисање маргиналних група може се узети у обзир и *врсџа друшћивене рањивосћи* која карактерише ове друштвене групе. Маргиналне групе се могу назвати и друштвено рањивим или вулнерабилним групама из разлога што њихове животе прате тешкоће савладавања бројних недаћа (телесних, здравствених, психичких, породичних, социјалних, културних, економских) које обично иду и удружено и за чије превладавање им недостају било лични капацитети, било подршка од социјалног окружења. Ове групе, по принципу друштвене хуманости, захтевају интервенцију служби и институција (владиних и невладиних или и једних и других) које се баве маргиналним групама.

Увођењем појам друштвене рањивости шири се и сам појам маргиналности и типологија маргиналних група. Јер све рањиве групе налазе се под великим ризиком да склизну у маргиналност или су већ постале и маргиналне са свим одлика која карактеришу маргиналност: социјална искљученост, дискриминација, етикетираност, суочавање са предрасудима средине, друштвена неједнакост, губитак животних шанси, друштвена зависност, итд.

Према овом критеријуми маргиналне групе се могу поделити на: 1) оне чија рањивост проистиче из тешкоћа савладавања животних услова који су настали на генетским, биохемијским и психолошким основама; и 2) на оне чија рањивост проистиче из безнадежног животног окружења или као последица изразито стресогених животних догађаја.

У прву групу, чије **порекло рањивости и маргиналности потиче из тешкоћа савладавања животних услова** спадају (Gitterman, 2001):

1. оболели од АИДС-а;
2. зависници од алкохола и психоактивних супстанци;
3. гранични поремећаји личности;
4. оболели од хроничних физичких болести и особе ометене у развоју;
5. особе оболеле од депресије;
6. деца за развојним тешкоћама;
7. особе са проблемима исхране (гојазност и анорексичност);
8. деца са тешкоћа у учењу;
9. особе оболеле од душевних болести (нпр. шизофренија).

У другу групу, чија **рањивост настаје услед безнадежног животног окружења или неких животних (стресогених) догађаја** спадају (Gitterman, 2001):

1. адолесцентна трудноћа;

2. садашњи и бивши осуђеници на казну затвора;
3. деца жртве злостављања и занемаривања;
4. деца без родитељског старања (на хранитељству, породичном смештају);
5. жртве криминала;
6. смрт детета;
7. смрт родитеља;
8. разведени парови;
9. породице у заосталим и становништвом проређеним подручјима;
10. породице са старим и болесним особама;
11. геј и лезбејска популација;
12. бескућници;
13. имигранти и избеглице;
14. жртве партнерског злостављања;
15. старе особе;
16. једнородитељске породице;
17. извршиоци покушаја самоубиства;
18. радници изложени опасностима на послу.

V УЗРОЦИ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ

Узроци маргинализације проистичу из бројних и међусобно условљених друштвених, политичких, економских, социјалних и културних процеса који постоје у одређеном друштву, као и из индивидуалних или субјективних особености одређених појединаца или делова популације. Маргинализација се не може разумети само из једног аспекта с обзиром да у њеном процесу учествују вишеструки фактори. Један фактор може бити примарни али маргинализацију одликује управо кумулативни карактер: кад један узрок подстиче други који даље води ка вртлогу маргинализације. У савременој етиологији маргинализације и друштвене рањивости полази се од идеје о тзв. ризичним и вулнерабилним факторима. Фактори ризика представљају оне чиниоце у животима људи или друштвених група чије присуство повећава вероватноћу да дође до маргинализације или друштвене рањивости. Што је у нечијим животима веће присуство ових фактора повећава се и могућност маргинализације.

Из аналитичких разлога у овом делу текста показаће се неки кључни појединачни узроци или фактори који доводе до маргинализације и

стварања маргиналних група у друштву. Узроци маргинализације могу се поделити на шест општих. То су:

1. друштвено-структурални;
2. економски;
3. културни;
4. социјални;
5. легислативни и ресурсни и;
6. индивидуални или субјективни.

Друштвено-структурални узроци су следећи:

- друштвене диференцијације и неједнакости;
- урбанизација;
- миграције и избеглиштво;
- аномија као криза вредности али и као друштвено-структурални раскорак између прокламованих и доминантних вредности, са једне стране и положаја појединих делова популације у друштвеној структури који их онемогућава да досегну те вредности, са друге стране;
- друштвено-породичне трансформације (вредносне, структурне), итд.

Економски узроци маргинализације проистичу из:

- економских криза;
- трансформације националних економија;
- затварања радних места;
- дуготрајне незапослености;
- лоших могућности радног ангажовања;
- живота у економски депривираним и неразвијеним географским подручјима (тзв. маргиналним заједницама), итд.

Културни узроци маргинализације су:

- постојање снажних расних/полних/етничких/сексуалних предрасуда;
- дискриминација (полна, радна, физичка, старосна, итд.)
- необразованост (неписменост);
- културна различитост од доминирајућих вредности, итд.

Социјални узроци:

- сиромаштво и беда (нарочито ако су дуготрајни и вишегенерацијски);

- дисфункционални породични односи (стални конфликти, неиспуњавање породичних/родитељских улога, насиље и злостављање, занемаривање деце, итд.);
- високе стопе криминала;
- заједнице са високим стопама насиља и сиромаштва;
- лоша социјална подршка или лоша умреженост у односу на окружење (пријатеље, институције, итд.).

Легислативни или ресурсни узроци који подстичу маргинализацију:

- кршење људских права;
- законска неефикасност у заштити дискриминације;
- немоћ социјалних служби;
- сужавање или онемогућавање остваривања социјалних права (на пример, различитих видова социјалне помоћи);
- недоступност државних или невладиних услуга;
- неадекватна социјална политика (радна, стамбена, социјално-заштитна...).

Као **субјективни или индивидуални** фактори маргинализације посебно се истичу:

- узраст (већи ризик од маргинализације имају млади и стари);
- индивидуалне психичке карактеристике: нпр. ниско самопоштовање и самопоуздање, начин реаговања на фрустрације и социјалне недаће;
- лоше социјалне вештине и социјална пасивност;
- стресни животни догађаји;
- отуђеност од средине (лоше социјалне везе);
- ниски радни и квалификациони капацитети;
- болест, инвалидност, ометеност у развоју, итд.

Маргинализацију одликује међусобно испреплетена узрочно-последична веза између ових фактора што чини комплексност овог друштвеног процеса и њену вишедимензионалност. Навешћемо неке примере који су засновани на истраживачким налазима у свету и код нас који указују на ову суштаствену одлику маргинализације.

Недостак квалификационих способности које захтева тржиште ствара сиромаштво које за собом носи бројне негативне последице. И у развијеним и у неразвијеним друштвима (поготово) друштвено раслојавање

је константан процес: сиромашни обично постају још сиромашнији а најбогатији још имућнији. Еклатантан пример је Била Гејтса (власника чувене компаније „Microsoft“) чије је богатство веће од половине грађана у САД заједно. Маргинализација темељно извире из процеса друштвене диференцијације. На друштвену диференцијацију надовезују се остали и фактори ризика од маргинализације. Што је неко сиромашнији повећава се ризик у многим сферама живота ка што су: лоше образовање, недостатак превентивне здравствене заштите, живот у небезбедним заједницама (насиље и криминал), неконформност становања, слаба социјална мобилност, неспособност учешћа у расподели друштвених ресурса, итд.

Сиромаштво је повезано и са лошим здравственим статусом: што је неко сиромашнији расте ризик од свих врста болести. Према Gitterman-у у САД породични приход је директно повезан са здрављем деце (Gitterman, 2001: 12). Породице са вишим приходима имају значајно здравију децу од породица са нижим приходима. На пример, 88% деце из породица чији је годишњи приход преко 35.000 долара имају оцењено здравствено стање као „врло добро“ или „одлично“. Са друге стране, 63% деце из породица чији је годишњи приход испод 10.000 долара имају здравствене стање које је оцењено као „врло добро“ или „одлично“ (Gitterman, 2001: 12). Разлог оваквих података треба тражити у лошој здравственој заштити сиромашне деце, непокривеношћу здравственим осигурањем, мањем досезању превентивних здравствених мера које спороводи држава, итд.

Мањинске етничке групе трпе више дискриминације и негативне судове околине него што је то случај са доминирајућом етничком популацијом. Тако да мањинске етничке групе имају знатно већи ризик да уђу у процес маргинализације и групу друштвено рањиве популације. На пример, истраживања о томе ко је званично кривично осуђен показују да су на неке особе или групе санкције више примењене него на неке друге. Примери Црнаца у САД или Рома код нас јесу показатељи да се оштрица друштвеног реаговања и осуђивања више примењује на мањинске и маргинализоване групе.

Маргинализацију подстичу културолошки фактори преко унапред дефинисаних конструката о „нормалности“ и „различитости“ који су, често, засновани и на стереотипима. За дечака из Ромске популације који је извршио неко кривично дело као „природно“ и „детерминисано“ дође његово понашање и испољена девијантност. Још ако му је и отац већ регистрован као „проблематичан“ то само потврђује дискурс. Насупрот њему, код дечака из „фине и угледне породице“ средњег или вишег слоја, који

је извршио исто кривично дело, узрок понашања се види у „младачким пролазним кризама“.

Маргиналне етничке групе су не само у већем ризику да буду предмет осуде ширег друштва и званичних институција, него су и у већем ризику да буду и жртве криминала, нарочито насиља. На пример, у САД млади црнци су у два и по пута већем ризику од младих белаца да буду жртве насилне смрти (Gitterman, 2001: 16).

Ризик од маргинализације и вулнерабилности зависи и од пола и узраста. На пример, предбрачни сексуални односи ретко изазивају друштвену реакцију осуде шире заједнице у већини савремених друштава. Већ ванбрачна трудноћа девојке изазива реакцију од неодобравања, осуде, па до протеривања из породице, што виђамо у нашој пракси социјалног рада. Ванбрачна трудноћа је одличан пример неједнаке примене правила на различите категорије људи: ванбрачни отац, углавном, избегава оштру осуду средине којој је изложена мајка. И овај пример говори узрасту и полу као значајним факторима ризика маргинализације и вулнерабилности (друштвене рањивости).

VI ТЕОРИЈСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ И МАРГИНАЛНИХ ГРУПА

Социологија маргиналних група је социолошка дисциплина која за свој предмет проучавања има разумевање процеса, узрока и последица маргинализације као и изучавање феноменологије (природе, типова, структуре, дистрибуције, динамике) маргиналних друштвених група. Такође, ову научну дисциплину занимају и карактер друштвеног односа према процесима маргинализације и стратегије друштва према маргиналним групама што подразумева обједињено проучавање социјалне, економске, здравствене и културне политике друштва као и институција и делатности које се баве маргиналним друштвеним групама.

У социологији маргиналних група постоје различите теоријске перспективе које на различит начин разумевају маргинализацију и маргиналне групе или у њиховом поимању стављају нагласак на само одређене карактеристике ове појаве. Теоријски плурализам је последица различитости основних опште-теоријских, идеолошких, антрополошких и методолошких позиција одакле поједине теорије прилазе феномену маргинализације. У наредном делу текста, у краткој анализи, представиће се кључне теоријске перспективе у социологији маргиналних група и њи-

хови основни погледи на маргинализацију. То су: структурални функционализам, конфликтне перспективе, теорија етикетирања и културолошка перспектива.

А. Структурални функционализам. Унутар структуралног функционализма можемо препознати две упечатљиве концепције о маргинализацији. Прва је теорија социјалне стратификације аутора Кинслија Дејвиса и Вилберта Е. Мура (Kingsley Davis, Wilbert E. Moore), а друга је идеја о болести као друштвеној улози Талкота Парсонса (Talcot Parsons).

Теорија социјалне стратификације. У *теорији социјалне стратификације* Дејвис и Мур полазе од претпоставке да нема бескласног или нестратификованог друштва и да је социјална стратификација неопходна сваком друштвеном систему. За ове ауторе социјална неједнакост је средство путем кога друштво осигурава да на најважније друштвене функције дођу најквалификованији поједници. Друштво мора разликовати људе с обзиром на престиж и углед и због тога је неминовна одређена количина институционализоване неједнакости. Највиши ранг у друштву имају они чији су положаји од највеће важности за друштво и који изискују највеће увежбавање и таленат (Davis, Moore, 1990). То значи да социјална неједнакост може имати позитивну друштвену функцију јер најспособнији, било природном – било увежбаном способношћу, долазе на најважније и највиталније положаје у друштву чиме доприносе друштвеном напретку и позитивном функционисању друштва.

Свако друштво, да би функционисало, мора расподелити различите појединце на различите положаје и мотивисати их да извршавају своје улоге у складу са својим друштвеним позицијама. Неке друштвене улоге су цењеније па зато и повлаче виши друштвени статус, богатство и углед, док су неке друге улоге мање цењене и слабије друштвено уважене. Према овој идеји различити облици маргинализације, као што је нпр. сиромаштво, представљају неминовни део друштвене поделе улога и статуса који могу имати и одређене позитивне друштвене функције као што су: обављање одређених послова које не би никада радиле друге друштвене групе, куповина робе са ниским ценама, мотивисање на лично ангажовање да се не би пало у сиромаштво и маргинализацију, прихватање различитих врста посла па и оних који се мање плаћени, итд.

Болест као друштвена улога. Идеја Талкота Парсонса, утемељивача структуралног функционализма у социологији, о томе да *болест може бити друштвена улога* потиче из Фројдовога концепта „секундарног добитка“. Парсонс објашњава како појединац може да „игра“ улогу болесника и на тај начин се закљони од друштвених обавеза и тако лакше

социјално контролише. За функционалисте је социјална контрола један од кључних друштвених механизма којим се одржава стабилност и интегрисаност поретка, што је и главна тема ове веома утицајне социолошке перспективе.

Парсонс сматра да болесна особа (а то може бити и душевно и телесно ометена особа) игра друштвене улоге као остали „нормални“ део популације. Да би болесна особа имала такву улогу она мора да испуњава неколико услова: да буде ослобођена свих социјалних обавеза, да одговорност за сопствено стање препусти другима, да се одрекне пуног учешћа у друштвеном животу и да тражи стручну помоћ или да има додатну улогу пацијента (Parsons, 1951). У таквом процесу, улога лекара, дефетколога, социјалних радника је посебно значајна. Терапијске методе ресоцијализације и рехабилитације, које користе ови стручњаци, представљају мост између лекара, болесника и структуре друштва.

Парсонс уочава четири главна услова успешне терапије којом се болесник поново враћа у основни еквилибријум друштвеног система (Parsons, 1951). Први је да девијант буде прихваћен као члан друштвене групе. Други услов је да психотерапеут путем посебне пермисивности омогући девијанту да искаже своје жеље и фантазије, које не би биле дозвољене у нормалним друштвеним односима. Трећи услов успешне психотерапије је потреба да терапеут не узвраћа очекивања пацијента. И четврти услов је постојање условне манипулације санкцијама од стране терапеута.

Б. Конфликтне перспективе. Ова перспектива је радикално супротстављена структурално-функционалистичкој која друштвене појаве анализира из угла поретка, система, реда и проблематизује питања друштвене интеграције и хомогенизације. Унутар конфликтне перспективе постоји више концепција чија је заједничка основа став да у друштву преовладавају тензије, противречности, антагонизми и сукоби који производе маргинализацију. Разлике унутар конфликтне перспективе настају по питању узрока друштвених сукоба која производе друштвене неједнакости и маргинализацију – да ли је то класна подељеност, структура моћи, културна различитост, сукоб интереса итд.

Класна теорија. У класичне конфликтне теорије спада Марксова класна теорија која основне изворе свих друштвених сукоба и неједнакости види у класној дихотомној подељености капиталистичког друштва: на оне класе који поседују средства за производњу и бројнију, угњетену и обесправљену класу која не поседује ништа. Прва класа тежи да сачува свој привилеговани друштвени положај док друга тежи да се ослободи угњетавања. Маргинализација је последица класне раслојености која по-

тиче из производних и својинских односа и она се не може превазићи без револуционарног преображја читавог друштва а пре свега економско-својинског преображаја.

Теорија сукоба. За утицајног теоретичара која припада овој перспективи, немачког социолога Ралфа Дарендорфа, конфликтни модел друштва је заснован на четири претпоставке (Dahrendorf, 1958): 1) сва друшта су у сваком тренутку подложна променама – друштвене промене су свеприсутне; 2) сва друштва у сваком тренутку пролазе кроз друштвене сукобе – друштвени сукоби су свеприсутни; 3) сваки елемент друштва доприноси друштвеним променама; 4) сва друштва почивају на принуди коју једни чланови друштва врше над другима.

Према теорији сукоба друштво је првенствено оквир у коме се одигравају друштвени сукоби око расподеле моћи и власти. Ова теорија узима став да је држава активни учесник која потпомаже једну од страна у друштвеном сукобу, као и да државна принуда гарантује постојање установа које су извор друштвених неједнакости. Друштвена неједнакост се заснива на деловању принудних установа, као што су нпр. приватна својина или право наслеђивања. Због тога је друштвена неједнакост основни узрок друштвених сукоба.

Теорија друштвене структуре Макса Вебера. По социологу Макс Веберу, друштвене неједнакости и маргинализација нису производ само класних односа. По њему у савременом друштву социјална стратификација настаје из међуодноса три димензије: друштвене моћи, економске класе и друштвеног угледа. За питање маргинализације значајно је Веберово становиште да појединци и групе не морају у свакој од ове три димензије да буду на истом хијерархијском положају. То значи да маргинализација не мора да извире само из класних односа већ и из димензија друштвене моћи (утицај кроз политичке партије) и друштвеног угледа (расподела части и престижа). Вебер је сматрао да се расподела друштвеног угледа не мора подударати са расподелом материјалног богатства. Често се догађа да они који поседују велику економску моћ немају друштвени углед, али и обратно. Ипак, Вебер је мишљења да се у периодима друштвене равнотеже и релативног мира успоставља баланс између ове три димензије социјалне стратификације или друштвене слојевитости. Тада се одређени појединци и друштвене групе налазе на истим местима у хијерархији сваке од три димензије (Вебер, 1964).

В. Теорија етикетирања. Ова теорија у свој фокус ставља процес друштвене конструкције или производње друштвених различитости и маргинализованости. Она не улази у проблематику узрочности друшт-

вених појава него полази од позиције да се друштвене појаве стварају у процесу интеракције или међуодноса између појединаца, друштвених група и институција. У контексту маргинализације поставља се питање како одређени појединци или друштвене групе добијају етикете различитости и како се у том процесу стварају такви друштвени конструкти. Овде ће бити представљене две концепције теорије етикетирања: Ервинга Гофмана и Вилијема Рајана.

Концепт стигме Ервинга Гофмана. По Гофману, од друштвеног статуса онајвише зависи да ли ће неко бити етикетиран као девијантан, па зато већа шанса да уђу у процес етикетирања постоји код друштвених маргиналца и аутсајдера. Ко ће ући у групу маргиналних и потенцијалних „стигматизираних“ зависи од друштвеног и културног окружења и политичких процеса.

Начин на који ће се сама стигма испољити у интеракцији између обележених и „нормалних“ зависи од карактера стигме (врсте недостатка) и друштвене ситуације у којој се она испољава. Стигма се зато испољава двојако.

Први начин њеног испољавања Гофман назива *discredity*: реч је о случајевима када је стигма уочљива на први поглед. Обично се ради о телесним недостацима или боји коже. Став „нормалних“ се у овом случају испољава као настојање да се не покаже запажање дискредитујуће особине, што је праћено заједничким осећањима двосмислености, напетости и несигурности.

Код другог начина или *discreditable* стигма се испољава само као могућност која се тек у одређеној друштвеној ситуацији исказује на видљив начин. Стигматизирани који су свесни чињенице да се њихов хендикеп или жиг не види на први поглед, у интеракцији са „нормалнима“ покушавају да одрже привид нормалности користећи се различитим „техникама“ (нпр. употреба негованог енглеског језика коме прибегавају школовани Црнци да би се дистанцирали од своје социјално-расне групе и потврдили свој виши друштвени статус).

Ервинг Гофман поставља и питање шта се догађа у непосредном сусрету, контакту, комуникацији или интеракцији између обичних/нормалних и стигматизираних појединаца. Гофмана интересује онај контакт који је уобичајен и рутински. То је сусрет који изазива тзв. „интерактивну патологију“.

Ситуација када се „стигматизовани“ и „нормални“ налазе у непосредном физичко-социјалном контакту Гофман назива „мешовитим сусретима“. То је ситуација *нелајоности*, и за „нормалне“ и за „стигматизоване“,

због тога што носилац стигме тај сусрет доживљава као представљање за жељом да исконтролише контакт у који „нормални“ улазе спонтано. Сусрети нелагодности јесу за Гофмана интерактивни инциденти. Он под појмом инцидента подразумева различите догађаје који изненада увећавају ниво напетости у ситуацији – јер осветљавају светове искључене датом дефиницијом ситуације (Гофман, 1967, наведено у: Спасић, 1994: 30).

Ситуације „мешовитих сусрета“ временом постају за стигматизирани субјективно све неподношљивије. Да би очували симболички и интерактивни поредак од њих се очекује да се држе весело, лежерно, понизно. На омаловажавање нормалних, од етикетираних се очекује да не узвраћају истом мером. У циљу одржања привида нормалности стигматизирани користе читав низ техника понашања. „Један од најчешћих је употреба тзв. *дез-идентификација* која су усмерени на то да измене представу о једној особи, на тај начин што је приказују у позитивном светлу и тако предупреду могући негативни утисак“ (Стојковић, 1985: 98). Гофман пише: „Стигматизирани треба да се потруди да покаже... како је, испод свега он заправо човечно биће. Појединац је у тако великој мери депривирани из друштва да... што више стигматизирани одступа од норме, то ће фантастичнији бити начини на које он мора доказивати да поседује стандардно субјективно сопство (Гофман, 1963а: 141, наведено у: Спасић, 1994: 102).

Све већа изопштеност из света нормалних, стигматизирани природно води ка удруживању са себи сличнима. Осећај „заједничке судбине“ и могућност да нормално и без инцидената комуницирају само са себи сличнима усмерава их да се међусобно храбре али и организују. Гофман препознаје три типа организованости стигматизираних појединаца:

- 1) формалне организације као што су, на пример, терапијске заједнице бивших алкохоличара које су под патронатом психијатријских болница;
- 2) неформалне организације, попут клубова претучених жена, и слично;
- 3) нелегалне организације, чији су пример тајна друштва бивших осуђеника.

Идеологија окривљања жртве. Виљем Рајан корене деградирајућег и стигматизирајућег друштвеног односа према различитости проналази још у античкој Грчкој. Антички Грци су из чињенице да неки други народи говоре другачијим језиком од њиховог извели закључак да су они варвари – „брбљивци“ који су дивљи, нецивилзовани, опасни, грабљиви, необразовани, анархични или тек нешто више од дивљака. Етикетирање

странаца као дивљака, чудака и нељудских створова не ретко је кроз историју служило као оправдање за рђаво поступање, поробљавање, па чак и истребљавање „другачијих“ (Ryan, 1985: 12).

У савременом друштву, по Рајану сви значајни социјални проблеми – криминал, ментална обољења, немири, незапосленост – анализирају се у оквиру исте, али софистицираније „идеологије окривљавања жртве“. Та нова идеологија одбацује да су „другачији“ генетски или расно инфериорни: девијантност, несавршеност и надекватност се се приписује „злоћудној“ природи сиромаштва, неправди и расним проблемима. Међутим, жиг девијантности, иако изведен из услова друштвеног живота, и даље се лоцира у самој жртви.

Истина, сматра Рајан, окривљавање жртве је заоденуто љубазношћу и бригом, али која носи замке и статистичке украсе сцијентизма који се губе у „мирисној измаглици хуманитаризма“. „У посматрању процеса окривљавања жртве, човек бива лако збуњен и дезоријенисан, јер они који практикују ово умеће показују дубоку бригу за жртве, и то сасвим искрено. У том је погледу нова идеологија посве другачија од отворених предрасуда и реакционарне тактике из прошлости. У њене присталице спадају благонаклони друштвењаци са друштвеним поверењем у ваљани радни поредак, као и либерални политичари истински привржени реформама... Окривљавање жртве почива на процесу идентификације (која се обавља без сумње, на врло љубазан, филнтропски и интелектуалан начин) у којем се жртва социјалних проблема поистовећује са страним, различитим – другим речима, са варварином и дивљаком“ (Ryan, 1985: 10–12).

Нова „идеологија стигме“, у основи доказује да девијанти и „другачији“ у себи носе нешто квалитативно различито од „нормалних“: они нису манифестно дефинисани као варвари и дивљаци, али се зато виде како имају друге вредности, животне циљеве, другачија понашања и „мисли“. Девијантне особе представљају едукативни пример за све што је „негативно“.

Г. Културолошка перспектива. Један од најбољих примера ове перспективе јесте идеја америчког антрополога Оскара Луиса о култури или субкултури беде. Луис запажа да култура беде настаје из начина живота који се развија међу сиромашнима и да тај начин живота опстаје чак и када појединци или друштвене групе изађу из вртлога сиромаштва. Култура беде је адаптација сиромашних на сопствени маргинални положај у индивидуалистичком капиталистичком друштву (Lewis, 1985).

У социјалном-економском смислу одлике ове културе су: неинтегрисаност у шире друштво, сегрегација, хронична незапосленост, ниски приходи,

непостојање имовине, одсуство штедње, одсуство резерви хране код куће, хронични недостатак новца, позајмљивање новца од „локалних позајмљивача“ уз зеленашке камате, спонтано међусуседско организовање кредитирања, употреба половне одеће, често куповање малих количина хране у току истог дана, низак ниво писмености, лоши стамбени услови и пренасељеност, мржња према представницима власти (полицији, нпр.), итд.

На нивоу породице култура беде се изражава у: одсуству детињстава као заштићеног периода у развоју детета, рано увођење у сексуалне односе, висока учесталост напуштања жена и деце о стране мужева/очева, ауторитарни стилови породичних односа, недостатак приватности, итд.

И коначно, на индивидуалном или појединачном нивоу основне карактеристике културе беде су: снажна осећања маргиналности, беспомоћности, зависности и инфериорности; висока учесталост материнског лишавања; слаба его структура; конфузија у сексуалној идентификацији; недостатак контроле импулса; слаба толеранција у одлагању задовољстава; немогућност да се планира будућност; осећања резигнације и фатализма; раширено вреовање у мушку супериорност; провинцијализам, итд.

ЛИТЕРАТУРА

- Dahrendorf, R. (1958): *Toward a Theory of Social Conflict*, Journal of Peace and Conflict Resolution.
- Gallie, D. (ed.) (2004): *Resisting Marginalization: Unemployment Experience and Social Policy in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, United Kingdom.
- Gidens E. (2001): *Sociologija*, CID Podgorica, Romanov, Banja Luka.
- Gitterman, A. (ed.), (2001): *Handbook of Social Work Practice with Vulnerable and Resilient Populations*, Second Edition, Columbia University press, New York, USA.
- Griffiths, H. (1988): Рад са људима у маргиналним заједницама, у *Социјална психологија*, стр. 69–77, број 3–4/88, год. XLIII, Југословенска конференција за социјалне делатности.
- Kingsley D. и Moore E. W. (1990): Neki principi stratifikacije, у књизи *Funkcionalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb.
- Kronauer, M. (1998) „Social Exclusion“ and „Underclass“ – New Concepts for the Analysis of Poverty, in H. Andress (ed.) *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*, Ashgate, Aldershot, United Kingdom.

- Хрњица, С. (1990): *Ойшија психологија са психологијом личности*, Научна књига, Београд.
- Lewis, O. (1985): *Antropological Essays*, Random House, New York, преведено као есеј под називом „Култура беде“ у часопису *Култура*, број 70, Београд.
- Милић, В. (1993): Роми као маргинална друштвена група, у зборнику *Друштвене промене и положај Рома*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Parsons, T. (1951): *Social system*, Glencoe, Free Press, Illinois.
- Рајков, Гордана: (2003): Различити – па шта? Нека размишљања о језику инвалидности, у зборнику радова „*Права особа са инвалидитетом*“, приредио Јовица Тркуља, Центар за унапређивање правних студија, Београд.
- Room, G. (ed.) (1995): *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*. The Policy Press. Bristol, United Kingdom.
- Ryan W. (1985): *Blaming The Victim*, Vintage Books, New York, 1976, преведено под називом „Како окривити жртву“ у часопису *Култура*, број 70, Београд.
- Sargellon, G. (1988): Маргинализација и социјална динамика, у *Социјална психологија*, стр. 5–14, број 3–4/88, год. XLIII, Југословенска конференција за социјалне делатности, Београд.
- Савет Европске уније (2004): *Joint report by the Commission and the Council on social exclusion, (Заједнички извештај Комисије и Савета о социјалној искључености)*.
- Срој, Е. (1988): Људи на маргинама друштва: стратегије против искључења, у *Социјална психологија*, стр. 51–59, број 3–4/88, год. XLIII, Југословенска конференција за социјалне делатности, Београд.
- Silver, H. (1994) *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms, International Labour Review*, Vol. 133, No. 5–6, 1994.
- Спасић И. (1996): *Значења сусрећа – Гофманова социологија интеракције*, Филип Вишњић, Београд.
- Светска банка (2005): *Сиромаштво, социјална искљученост и етничка припадност у Србији и Црној Гори: Случај Рома*, извештај, Београд.
- Ђорђевић, Ратомир: (2002): *Лексикон популације*, Зограф, Ниш.
- UNDP (2006): *Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost*, Zagreb.
- Видановић, И. (2006): *Речник социјалног прага*, ауторско издање, Београд.
- Veber M. (1964): *Klase, staleži i stranke*, u hrestomatiji „Sociologija Maksa Vebera“, priredio Mihailo Đurić, Matica Hrvatska, Zagreb.

Whitty, G. (2001.) Education, Social Class and Social Exclusion. *Journal of Education Policy*, Vol. 16, No. 4.

**BEYOND THE SOCIETY BOUNDARIES: MARGINALIZATION,
SOCIAL EXCOMMUNICATION AND MARGINAL GROUPS**

By Aleksandar JUGOVIĆ

ABSTRACT

The article offers the definition of marginalization, social excommunication, marginal social groups and social vulnerability. It also initiates the issues of determination of key characteristics and aspects of marginalization and social excommunication, as well as the issue of criteria which could be used to determine types of marginal and socially vulnerable groups. The special emphasis is put on the analysis of the causes of marginalization and social excommunication. Towards its end the article offers the definition of the goal-subject and theoretical bases of the sociology of marginal groups as a scientific discipline which is lectured at the university level.